

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИМІЩЕННЯ № 21 НА ТЕРИТОРІЇ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД¹

Кирило Горбенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dikiysad@ukr.net

Упродовж археологічних сезонів 2016-17 рр. експедицією Миколаївського національного університету проводилися дослідження на території укріпленого поселення Дикий Сад (м. Миколаїв, ріг вулиць Артилерійська та Набережна). Розкопки, загальною площею 120 м², проходили на території південно-східної частини «ближнього передмістя» у розкопі № 25 (рис. 1а).

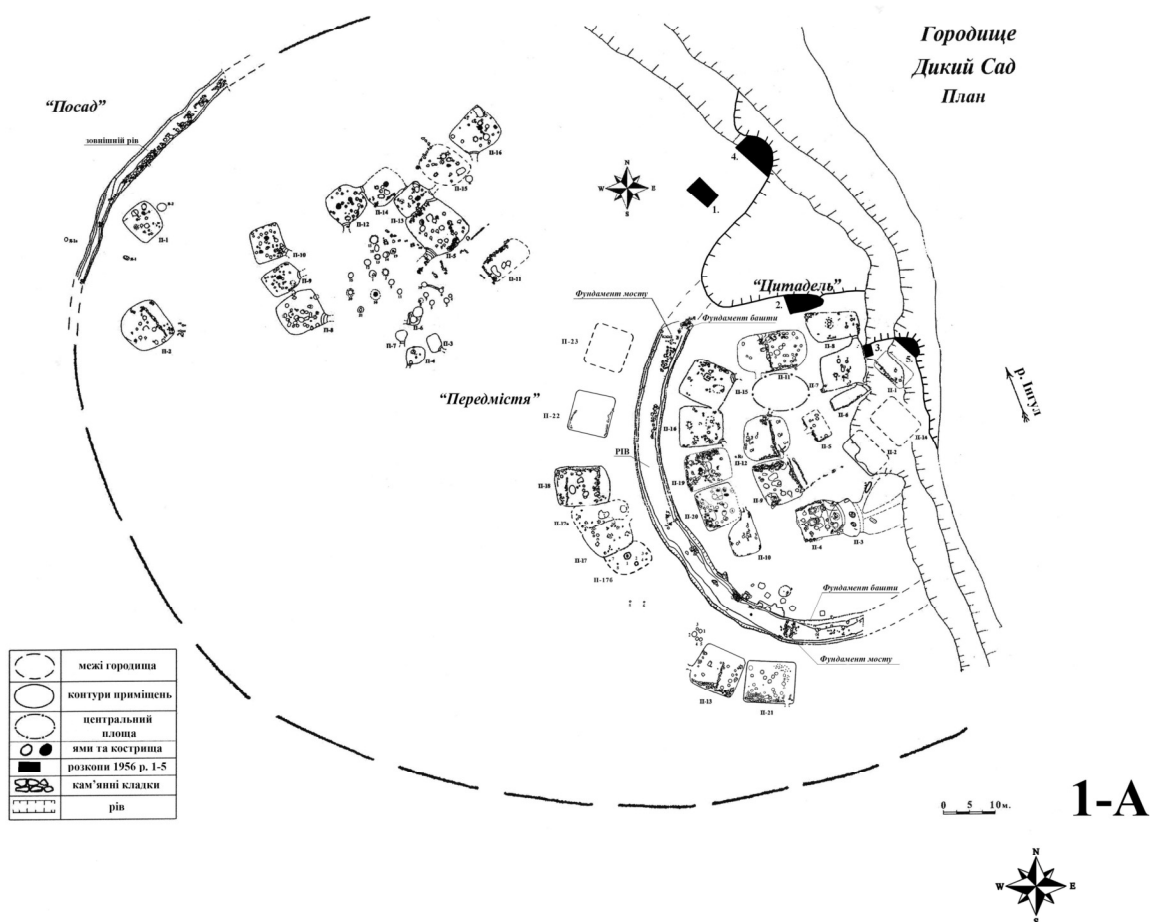

Рис. 1а. План укріпленого поселення Дикий Сад

Верхній шар східної частини розкопу насичено будівельним сміттям, невиразною ліпною керамікою та вапняковим камінням (один з них, достатньо великої форми (0,45x0,23x0,12 м), мав оброблені бокові грані й антропоморфну форму). Ця частина не мала давніх архітектурних залишків і використовувалась як прохід до рову «цитаделі». У центральній і західній частинах розкопу проявилися контури нового об'єкту, що отримало порядковий номер 21.

Приміщення № 21 (рис. 1б) розташовувалося уздовж оборонного рову «цитаделі» укріпленого поселення, західною частиною примикаючи до приміщення № 13, та орієнтувалося практично за

¹ Робота виконана в рамках наукової теми № 0118U003394.

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОБИ ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ І РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

сторонами світу (9,0х7,0 м із заглибленням у материк на 0,4-0,5 м). Перепад рівня підлоги приміщення становив орієнтовно 0,20 м (у західній частині 20,70-20,65 м; у східній – 20,50-20,45 м над рівнем моря). Ймовірно, при будівництві об'єкта жителі Дикого Саду враховували природний перепад денної поверхні та рівня виходу материкової глини (зниження із заходу на схід і з півдня на північ).

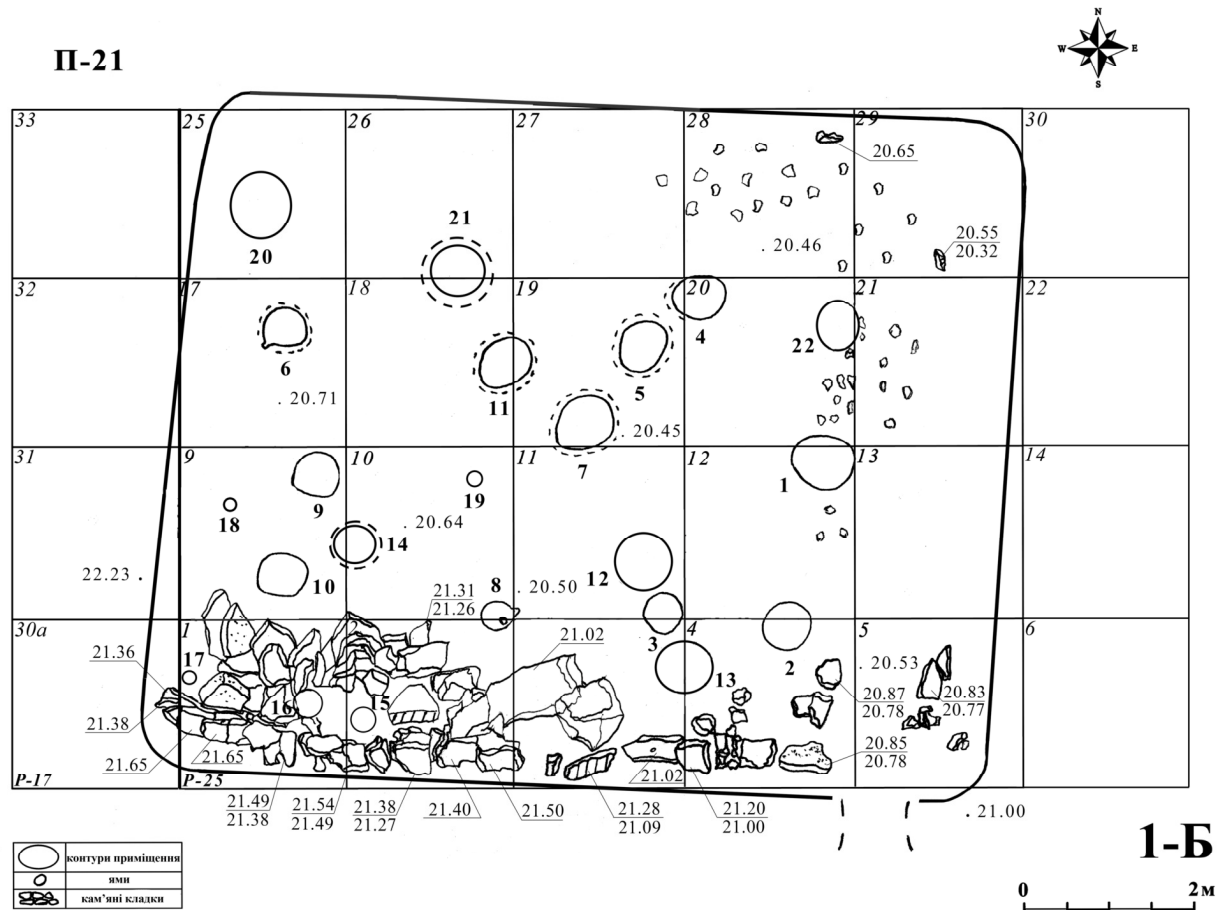

Рис. 1-б. План приміщення № 21 на поселенні Дикий Сад.

Враховуючи характер і структуру верхнього заповнення приміщення й особливості глинистих завалів, можливо припустити, що три стіни приміщення (західна, східна та північна) були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку, особливо яскраво це простежувалося при дослідженні східної та західної частин приміщення (завали, що склалися з понад сотні вапнякових каменів у кожній стіні). Східна стіна, по траверсу, виходила на західний фасад кам'яного фундаменту мосту через рів, що надавало додатковий захист проходу на «цитадель».

Південна стіна мала більш фундаментальну однофасадну кам'яну конструкцію, що складалася з великих рваних по слою вапнякових каменів (бут і плитняк розмірами 0,15-0,75х0,25-0,70х0,06-0,16 м) зі слабкими слідами обробки. Ширина швів між каміннями становила 0,04-0,08 м. Довжина кладки – 8,0 м, ширина – від 0,30 м до 1,75 м, висота – від 0,20 м до 0,60 м. У східній частині кладки камені поставлені на ребро, у західній – плазом, на земляному розчині. Кладка рядова (від одного до п'яти рядів), нижній ряд встановлено на материковому ґрунті. У квадратах 1 та 3 по верхній частині кладки камені мали округлі заглиблення, ймовірно, для встановлення дерев'яних стовпів.

У західній частині кладки до фундаменту примикає прямокутна прибудова, що складається з 2-3 рядів каменів. Каміні стоять на ребрах під кутом 45-50°, примикаючи один до одного. Розміри прибудови по краях зовнішнього ряду – 2,0х2,0 м. Усередині прибудови – дві стовпові ями № 15 і 16 (Ø 0,25-0,35 м, глибиною 0,05-0,08 м). На схід від неї півколом примикає ряд з 5 каменів, за характером завалу яких можна зробити висновок, що вони утворювали якусь ступінчасту конструкцію, що упиралася у прямокутну прибудову.

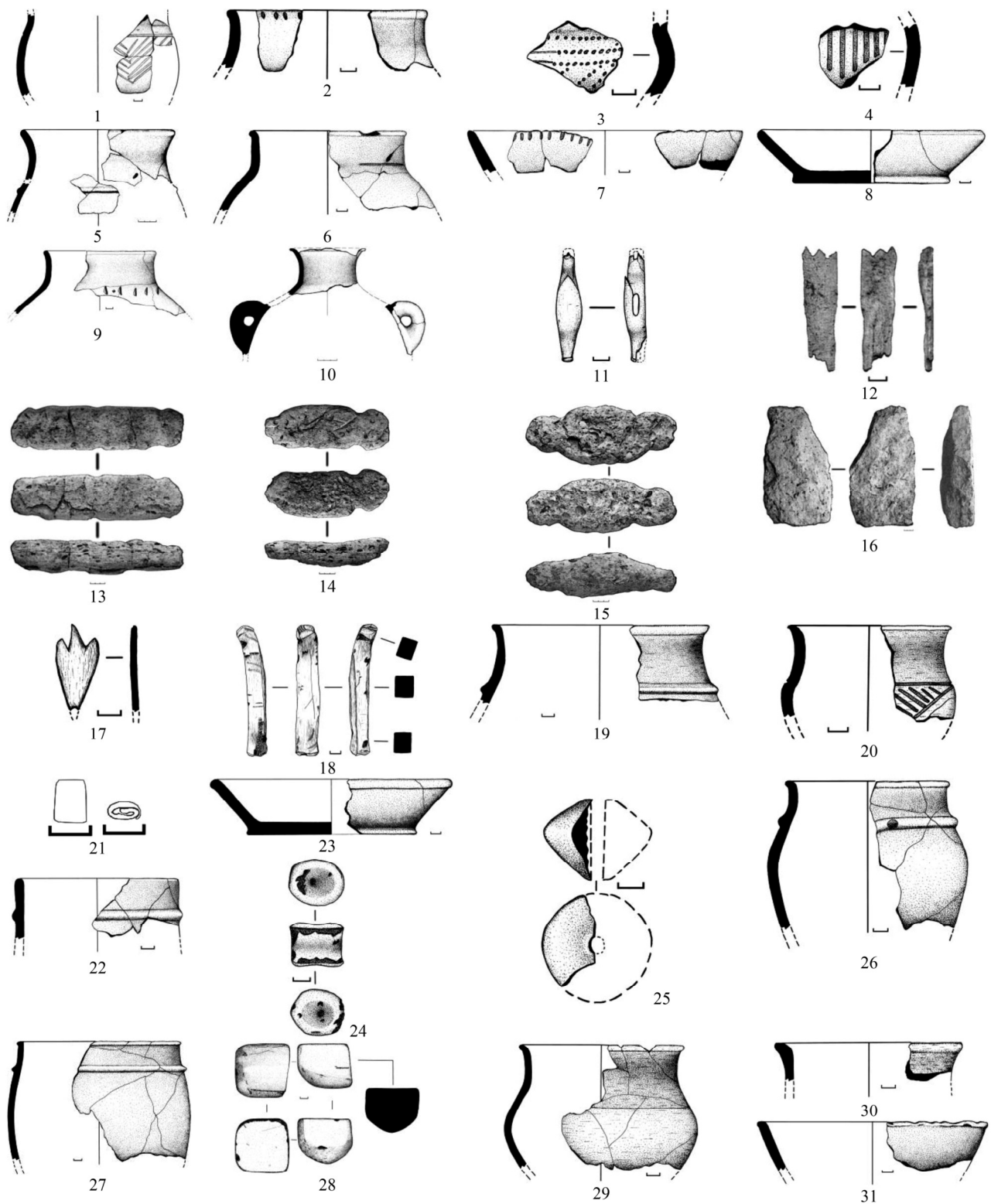

Рис. 2. Артефакти з приміщення № 21.

1-16. Заповнення приміщення: 1-10 керамічний посуд; 11 псалій; 12 знаряддя для нанесення орнаменту; 13-15 грузила-якоря; 16 антропоморфна стела.

17-31. Заповнення ям: яма № 3: 17 – ритуальна накладка з кістки; яма № 5: 18 – заготовка для псалія; яма № 6: 19, 20 – керамічний посуд; яма № 8: 21 – бронзова скручена пластина; яма № 11: 22, 23 – керамічний посуд, 24 – катушка з кістки, 25 – керамічне пряслице біконічної форми; яма № 14: 26, 27 – керамічний посуд, 28 – розтиральник з чорного базальту; яма № 21: 29, 30, 31 – керамічний посуд.

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОБИ ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ І РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

Виходячи з конструктивних особливостей, можна стверджувати, що південна кладка приміщення була облицьовано-цокольною.

У західній частині приміщення (кв. 9), біля західної стіни, розташовувалося два плоских вапнякових каменя, що знаходилися на своєрідних постаментах з гумусу та дрібного вапнякового буту. Камінь середніх розмірів вмонтовано у структуру стіни під невеликим нахилом (відмітка 21,37-20,95 м), другий, більший, знаходився від нього по осі південний захід – північний схід на відстані 0,25 м (відмітка 20,93 м) і розташовувався горизонтально. При цьому з правого боку від каменів, за рівнем підлоги, фіксувалося скупчення рогів оленя, кози та сайги, а також глини зеленого кольору. Виходячи з розташування каменів і скупчення відходів косторізного та гончарного виробництва, можна припустити, що це могло бути своєрідне робоче місце майстра (косторіз і гончар).

Вхід до приміщення, у формі коридору (ширина 0,7-0,75 м, довжина 1,25-1,75 м) з невеликим нахилом, розташовувався у південно-східному куті (кв. 4-5).

Дах приміщення, виходячи з розташування стовпових ям, був односкатним, з нахилом до оборонного рову. Підлога добре утримована та промазана глинистим розчином (фіксується кілька промазок).

У заповненні приміщення зафіксовано (рис. 2: 1-16): фрагменти керамічного посуду (приблизно від 149 посудин). Серед них: горщики різних типів, келихи, миски-сковороди, плоскі жаровні, із заглаженою та лощеною структурою поверхні та різноманітним орнаментом (прокреслені лінії, пружки, овальні вдавлення, округлий і зубчатий штамп, канелюри); кам'яні знаряддя праці (9 предметів: куранти, грузила-якоря антропоморфної форми та у формі фалосу, фрагменти зернотерок); заготовки та предмети (9 предметів: псалії, свайка, гарпун, лощило, знаряддя для нанесення орнаменту) з рогів і кісток тварин (бик, сайга, коза). Окремо треба наголосити на тому факті, що у заповненні приміщення (рівень підлоги) у великій кількості (понад 100 фрагментів) зафіксовано роги оленя, кози та сайги зі слідами обробки, а також кістки тварин (ВРХ, МРХ, кінь, свиня) та риб (129 та 87 фрагментів відповідно).

На рівні підлоги приміщення зафіксовано 22 ями різної функціональної приналежності: 11 стовпових, 4 господарчих, 1 господарсько-виробнича, 6 господарсько-ритуальних.

Стовпові ями розподілялися за розміром і глибиною. Частина ям призначалася для встановлення невеликих за діаметром стовпів (№ 15, 16, 17, 18, 19), розміри ям складали – $\varnothing$ 0,15-0,35 м, глибина 0,05-0,15 м. Друга частина для встановлення більш масивних стовпів (№ 1, 4, 7, 13, 20, 22), розміри ям складали – $\varnothing$ 0,50-0,80 м, глибина 0,15-0,60 м. Стовпові ями використовувалися для кріплення стін і даху приміщення.

Господарчі ями (№ 2, 6, 9, 10) мали $\varnothing$ 0,50-0,70 м, глибину 0,45-0,90 м і використовувалися для зберігання продуктів (риби, м'яса тварин, рідини у керамічному посуді).

Господарсько-виробнича яма (№ 8) мала розмір 0,55x0,60 м і глибину 0,75 м. У східній частині ями (за рівнем впуску) – пляма округлої форми ($\varnothing$ 0,1 м) відділена від основної частини ями глинистою стінкою ($\varnothing$ 0,02 м). Можливо, це отвір для сопла. На глибині 0,15 м ямка поєднувалась з основною ямою. На цій глибині, біля ямки, зафіксовано шматок шлаку. На глибині 0,65-0,75 м зафіксовано фрагменти керамічного посуду, вапнякового буту (10 шт.), дві кістки тварин, курант і предмет з бронзи – пластина скручена у 1,5 оберти, можливо, фрагмент пронизки (рис. 2: 21). На нижньому рівні ями округлий отвір ($\varnothing$ 0,1 м і глибиною 0,05 м), що співпадає за напрямком з верхнім отвором (можливо, отвори поєднувалися глиняним соплом). Вірогідно, яма призначалася для бронзоливарного виробництва.

Господарсько-ритуальні ями (№ 3, 5, 11, 12, 14, 21) мали $\varnothing$ 0,55-0,60 м, глибину 0,55-0,95 м і використовувалися у господарстві для зберігання харчів, але їх заповнення мало й риси культових дій, своєрідних ритуальних підношень богам (вапнякова забутовка, горілий ґрунт і зерна, антропоморфні плити та стели, панцирі черепахи, окремі господарські речі, зокрема, ритуальна накладка з кістки, катушка з кістки керамічне прясельце, розтиральник з чорного базальту) (рис. 2: 17, 24, 25, 28).

У заповненні ям зафіксовано (рис. 2: 17-31): керамічний посуд (приблизно від 83 посудин). Серед них: горщики, миски-сковороди, келихи, черпаки із заглаженою та лощеною структурою поверхні та різноманітним орнаментом (прокреслені лінії, пружки, овальні вдавлення тощо); кам'яні предмети (26 предметів: куранти, ковадла, лощила, антропоморфні стели, розтиральник з

чорного базальту тощо); фрагмент бронзової скрученої пластини; керамічне пряслице біконічної форми; кістяні знаряддя праці та вироби з рогу оленя та сайги (ритуальна накладка, заготовка для псалія, котушка); кістки тварин (ВРХ, МРХ, кінь, свиня), риб і панцири черепахи (131, 69 і 5 фрагментів відповідно).

Всі артефакти, що зафіксовані у заповненні та ямах приміщення, є характерними для колекції матеріальних предметів Дикого Саду та відносяться до білозерської археологічної культури.

Виходячи з конструктивних особливостей будови, характеру ям, а також зафіксованих артефактів та екофактів, можна припустити, що приміщення № 21 було господарсько-виробничою майстернею зі складною системою багатофункціональних ям (стовпові, господарські, виробничі, ритуальні). Ймовірно, у приміщенні проживала велика сім'я (наявність чоловічого та жіночого інвентарю), яка займалася виготовленням предметів з рогів і кісток тварин, керамічним виробництвом, ткацтвом і рибним промислом.

ЛЕПНАЯ КЕРАМИКА РАННИХ КОЧЕВНИКОВ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ (9 – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 8 вв. до н.э.)¹

Эльке Кайзер¹, Майя Кашуба², Надежда Гаврилюк³, Марианна Кулькова⁴

¹ Институт преисторической археологии Свободного университета Берлина Германия, 14195, г. Берлин,
Фабекштрассе, 23-25
e-mail: ekaiser@zedat.fu-berlin.de

² Институт истории материальной культуры Российской Академии наук
Российская Федерация, 191186, г. Санкт-Петербург, Дворцовая набережная, 18
e-mail: mirra-k@yandex.ru

³ Институт археологии Национальной Академии наук Украины
Украина, 04210, г. Киев, проспект Героев Сталинграда, 12
e-mail: gavrylyuk_na@ukr.net

⁴ Факультет геологии и геоэкологии Государственного педагогического университета им. А. Герцена
Российская Федерация, 191186, г. Санкт-Петербург, Набережная Мойки, 48/12
e-mail: kulkova@mail.ru

Северное Причерноморье по своей географической позиции является своего рода воротами между центрально- и переднеазиатским кочевым миром и западным «полюсом» Великого пояса степей. В становлении культур раннего железного века процессы и события, происходившие здесь в это переходное (между поздним бронзовым и ранним железным веками) время, играли важную роль. Однако, по состоянию источников, рассматриваемый период истории Северного Причерноморья представляется полноценными «темными веками», совпадающими по времени с заключительной частью греческих темных веков (эпохи Гомера). На фоне дефицита источников другого вида, лепная керамика становится, едва ли не единственным, в ряде случаев, свидетельством (*experimentum crucis*) исторического процесса этого времени в Северном Причерноморье.

Эмпирический факт «неповторимости» каждого сосуда, изготовленного вручную, без использования гончарного круга, с одной стороны усложняет задачу керамического анализа. С другой стороны, – облегчает её, поскольку керамический сосуд привязан к местному как производству, так и «потреблению». Результаты формального типологического анализа всего массива собранной керамики указывают на наличие нескольких устойчивых идентификационных признаков, которые делают сосуды из погребений позднейшего предскифского времени узнаваемыми.

В проведении керамического анализа мы пока ограничиваемся лишь его формально-типологической частью. До сих пор не обнаружено двух сосудов, совпадающих по размерам и с

¹ Работа выполнена при поддержке Фонда Фольксваген, проект № 90 216.